

Eilėraščio skaitymo ir analizavimo bei interpretavimo abėcėlė

Klaipėdos rajono Gargždų „Vaivorykštės“ gimnazijos
lietuvių kalbos mokytoja Nijolė Balčikonytė

**• LYRIKA – GROŽINĖS
LITERATŪROS RŪŠIS,
KURI BETARPIŠKIAUSIAI
IŠREIŠKIA JAUSMUS IR
MINTIS.**

„Lyrinės poezijos esmę, be abejo, sudaro emocinis išgyvenimas“ (Vincas Mykolaitis – Putinas).

„Tik tai krauju rašytus žodžius galima vadinti poezija“ (Salomėja Nėris).

Poetinis išgyvenimas – lyrikos pamatas.

„Lyrika yra galvojimas, jautimas, girdėjimas ir matymas kalba“ (Viktorija Daujotytė).

Lyrinis išgyvenimas

Lyrika kuriama eiliuotine kalba. Bet kalbos forma nenulemia kūrinio rūšies ar žanro: eiliuojamos pasakėčios, pasakos, poemos, baladės, dramos ir kt. Būdingiausia lyrikos forma – *eilėraštis*. Betgi ir eilėraščiai ne visi gali būti lyriniai. Vadinasi, lyrikos esmės reiktų ieškoti turinyje.

Lyrinis išgyvenimas (poetinis, meninis, emocinis išgyvenimas, lyrinis atsivėrimas ir kt.) savaime neatsiranda – jį sukelia gyvenimo tikrovė, poeto santykis su aplinka. Todėl ir jo turinys - ištisa jausmų, būsenų skalė: pasigėrėjimas, džiaugsmas ir ilgesys, liūdesys, sielvartas; giedri ramybė, sielos harmonija ir kraupus nerimas, dvasinė kančia; meilė, ištikimybė, pasiaukojimas ir pyktis, neapykanta ir kt. Išgyvenimas eilėraštyje gali būti trumpas emocinis blyksnis, staigus dvasios judesys. Dažnai juntame vidinės būsenos kaitą, tam tikrą jausmo slinktį, minčių dinamiką. Toks minčių, jausmų judėjimas vadinamas lyrinio, arba eilėraščio vyksmu.

Išgyvenimo raiška

Lyrinis išgyvenimas išsakomas tikroviškais ir fantastiniais vaizdais arba tiesiai. Lyrinis išgyvenimas atsiveria labai įvairiai. Kartais kalbantysis kreipiasi į kokį nors objektą (realią ar antgamtinę būtybę, gamtos reiškinį ir pan.) ir taip netiesiogiai išsisako. Tai vadinamasis invokacijos būdas (kreipimasis, meldimas). Neretai kalbantysis sulaukia ir „atsakymo“, t.y. vyksta tam tikras dialogas – pokalbis. Sukurtasis pašnekesys leidžia patirti eilėraščio žmogaus išgyvenimą tą trumpą akimirką. Dažniausiai eilėraštyje vartojamas ne vienas lyrinio atsivėrimo būdas, o keli.

Lyrikos subjektas

Poetas kalba *vaizdais*. Juos mes tarsi regime, girdime, juntame įvairiais pojūčiais (lytėjimu, uosle ir pan.). Skaitydami lyrikos vaizdą, išgyvename: mūsų sąmonėje jis atgyja, sukonkretėja. Tegul ir labai punktyriškas, jis nukreipia mūsų mintis, jausmus tam tikra linkme. Nejučiomis pasiduodame vaizdų išpūdžiui. Atidžiau perskaite eilėraštį, aptinkame ir tam tikrų nuorodų į galimas vaizdų prasmes, į gilesnius jų klotus.

Eilėraščio centras – kalbantysis „aš“. Jei yra išgyvenimas, natūraliai kyla klausimas – kieno jis? Aišku, eilėraštyje kalbančiojo asmens. Ši kalbančiojo „aš“ figūra vadinama gana įvairiai: *lyrikos (lyrinis) subjektas, lyrinis „aš“, lėmėjas, adresantas, kalbantysis*. Jo žodžiais atsiveria *eilėraščio tikrovė*. Jis lemia *išgyvenimo raišką*, valdo visus iki smulkiausio *kūrinio elementus*. Lyrikos subjektui priklauso ir ryšys su skaitytoju.

Lyrika yra suvokiama kitaip negu epas (drama). Eilėraščio lyrinis „aš“ neturi išorinio portreto ir yra neišivaizduojamas asmuo. Mes jaučiame tik jo dvasinių būsenų virpėjimą, todėl, skaitydami eilėraštį, išgyvename tai, ką jaučia lyrinis „aš“. Vadinasi, mes lyg ir susitapatiname su kalbančiuoju. Dažnai atrodo, kad poetas pasakė kaip tik tai, ką aš, skaitytojas, jaučiu ir galvoju.

Lyrinis subjektas negali būti poetas: mat pastarasis yra kūrėjas ir parašo eilėraštį. Taigi ir jo kalbantysis yra sukurtas poetinis asmuo, ne per daug nutolęs nuo paties poeto. Lyrinis „aš“ dažniausiai neturi tiesioginio ryšio su poeto biografija, bet jis visada išreiškia ir poeto dvasinę patirtį, ir tūkstančių mintis, jausmus.

Lyrinio subjekto raiškos formos

„Į eilėraštį „aš“ figūra įžengia be vardo ir pavardės, - rašo V. Kubilius. – Ji negauna išorinio portreto. Neaiški jos kilmė ir šeimos padėtis. Ir ši figūra, dar visai nepažįstama, neapčiuopiama, kaip būna apčiuopiami prozos personažai, iškart atveria slapčiausius savo vidinio gyvenimo užkampius.“

- ❖ *Kalbantysis prabyla savo vardu (pirmasis asmuo).*
- ❖ *Daugelio žmonių lūpomis (mes);*
- ❖ *Lyrinis subjektas – „kaukė“. Esminis jos požymis – lyrinio subjekto persikūnijimas į koki nors žinomą veikėją: istorinę asmenybę, literatūros personažą, kitos lyties ar retesnės profesijos asmenį. To asmens vardu ir kalba kaip jo „aš“.*

Eilėraščio objektas(adresatas)

Lyrinis subjektas dažnai kalba lyg ir sau: mąsto, svarsto, jaudinasi, nerimsta, džiūgauja ar pan. Sakoma – medituoja, t.y. pasineria į savo mintis. Neretai jis savo išgyvenimus išsako, kai kreipiasi į kokį nors objektą: žemę, tėvynę, gamtos reiškinių ar gyvąją gamtą ir pan. Tada kūrinyje atsiranda ne tik kalbantysis – lyrinis subjektas (adresantas), bet ir klausantysis eilėraščio objektas (menamas adresatas). *Jis gali būti labai bendras, konkretaus pavidalo, net konkretus asmuo.*

“Aš” ir eilėraščio tekstas

Pasvarstyk:

1. Ar reikia smulkiai analizuoti eilėrašį?
2. Sakoma, kad detali analizė gali sugriauti įspūdį, sunaikinti grožio jausmą. Ar iš tiesų?
3. Gal reikėtų tik skaityti ir grožėtis ar ir tikėti eilėraščiu?

Kūrinys niekada neverčia nieko daryti – nei jaudintis, nei susimąstyti. Jis gali skaitantįjį kaip nors veikti (bet be prievartos!), skatinti galvoti, atverti grožį ir t.t.

Ir dar:

Eilėraštis nieko nenori parodyti, įrodyti.

Pabandyk įsisąmoninti du dalykus (dvejopą santykį su tekstu):

1. Vienaip skaitai eilėraštį tada, kai jame ieškai savęs, mokaisi iš jo išminties, vertimų, grožio. Eilėraščio žodžius ir mintis pertvarkai savaip, iš tiesų galvodamas apie save ir savo gyvenimą. Toks skaitymas yra nukreiptas į **save**: ką tekstas sako ir apie mane, ką aš randu jame artimo sau? Taip pažįsti save iš knygų, iš jų veikėjų, minčių,- sutampi su tomis mintimis, „papildai“ savo patyrimu. Tokie, pavyzdžiui, yra laisvi rašiniai, kai pasiremiam tik vienu kūrinio posakiu, lakia fraze.
2. Visai kitaip skaitoma, kai siekiama pažinti **ne save, o eilėraštį**. Tada galvoti tenka ne apie save, o apie tekstą. Samprotavimus, kurie su šiuo tekstu nesusiję (pavyzdžiui, visi mes trokštame, kiekvienam yra duota...), reikia atidėti į šalį. Eilėraštis yra visai kas kita nei Tu. Jis nesutampa su Tavimi, yra „svetimas“, kitas. Kaip tik dėl to jį reikia pažinti, įsiklausyti, ką jis sako.

Tekstas ir kontekstas

Eilėraštis yra tekstas. O kas yra tekstas? – Tai pasakymas (pranešimas), sudarytas pagal tam tikrus dėsnius. Kaip audinys, nuaustas pagal tam tikrą raštą. Todėl tekstas yra:

1. rišlus (jo elementai siejami, pinami, kartojami).
2. užbaigtas,
3. teikia informaciją (ką nors pasako).

Tekstas gali būti skelbimas, eilėraštis, pokalbis telefonu, muzikos kūrinys ir t.t.

Eilėraščio visuma ir prasmė

Eilėraštis yra vientisas pasaulis. Kiekvienas vaizdas, detalė, judesys, mintis yra ne šiaip sau, atsitiktinai ar dėl rimo,- jie yra kuo nors svarbūs tam eilėraščiui. Kartais eilėraščio prasmę nulems tik atodūsis eilėraščio viduryje, netikėta pabaiga, paneigimas, pauzė. Vis dėlto vienas žodis, frazė ir t.t. nesukuria ir nepasako eilėraščio prasmės.

Eilėraščio prasmė yra išaugusi iš visų teksto elementų: žodžių, garsų, pauzių, vaizdų, erdvės ir laiko išdėstymo bei sąsajų. Kiekviena eilutė eilėraščio prasmę vis praplečia: ji dėliojama iš detalių, kaip vitražas iš stiklo gabalėlių.

Todėl dalinio, atskiro vaizdo (ar kt.) prasmes galime nusakyti tik labai atsargiai. Svarbiausia yra užčiuopti, pagauti, kaip konkreti smulkmena (pauzė, eilutės „lūžis“, žodis...) siejasi su kitais elementais.

Nereikėtų izoliuoti vieno vaizdo nuo kito ir nuo viso eilėraščio konteksto – ir spėlioti jų prasmę atskirai. Pats savaime nei vaizdas, nei žodis nieko daugiau ir nereiškia. Aiškinami atskirai, jie nustoja būti konkretaus eilėraščio dalimi, atsiduria už eilėraščio lauko, praranda ryšius su kitais eilėraščio vaizdais, žodžiais, melodija, nuotaika.

Būtina įsiminti, jog eilėraštis – tai įvairių detalių žaismė, sąsajos, atšvaitos. Svarbu įžvelgti jų sistemą, logiką (atsiradimo, išsidėstymo tvarką...) – rasti kompozicijos raktą.

Tų detalių sąsaja (raida, virtimas metaforomis, gretinimai, opozicijos...) slepia ir atveria jų pačių ir viso kūrinio prasmę.

Eilėraščio prasmė:

- „nulūžusi“ eilutė
 - garsai
 - sakiniai
 - laikas
 - pauzė
 - vaizdai
 - spalva
 - jausmai

Vidinė sąranga gyva pakartojimais ar tų pakartojimų „trūkumu“. Pavyzdžiui, jei pirmame posme minima saulė, tai kituose posmuose ji arba pasikartos kitu pavidalu, arba jai kas nors atsitiks, arba jos vaizdu remiantis bus formuojama mintis, arba – net saulės nebuvimas jau atrodys svarbus. Eilėraštyje laikas, jausmas, vaizdas pasikartodami suriša tekstą. Toks yra užbaigtas eilėraštis. Ir neužbaigtumas eilėraštyje yra užbaigtas. Daugtaškiai, nutrūkęs minties vingis nusako žmogaus jausmo neužbaigtumą. Tačiau pats eilėraštis yra užbaigtas. Poetai, rašantys fragmentiškus eilėraščius, dažnai juos jungia į ciklus, skyrius.

Eilėraščio skaitymo principai

- I. Pasikliauk pirmuoju įspūdžiu. Jis yra teisingausias.
- II. Nusiteik atradimui. Eilėraščio skaitymas turėtų būti ir sunkus darbas, ir džiaugsmingas atradimas. Tegul eilėraštis Tau veriasi kaip gražus reiškinys. Kai pajusi, kad sugebi patirti tai, kas eilėraštyje gražu ir kaip skleidžiasi ankščiau nežinomi dalykai,- kils džiaugsmas.
- III. Nesutapk nei su autoriumi, nei su lyriniu subjektu (pavyzdžiui, našlaite), nepratęsk jų minčių savosiomis. Atsiribok, kad ir eilėraščių, ir save jaustum kaip du atskirus dydžius. Į tekstą žiūrėk smalsiai, tarsi atidaręs laikrodžio vidų žiūrėtum, kaip jis „eina“, apžiūrinėtum skulptūrėlę ir t.t.
- IV. Savo nuomonę nuolat tikrink tekstu.
- V. Jausk įvairius eilėraščio kontekstus (visą rašytojo kūrybą, biografiją, literatūros srovę, žanrą...).
- VI. Stenkis suvokti įvairių teksto dalių sąsajas, orientuokis į bendrą kūrinio prasmę, visumą.
- VII. Prisimink, kad kūrinys išsako ne vieną mintį ir turi ne vieną prasmę.

Eilėraščio skaitymo planas

I. Įspūdis, kurį sukėlė eilėraštis.

II. Eilėraščio kontekstas:

- Autoriaus biografija, kūryba. Eilėraščio vieta rinkinyje, parašymo laikas.
- Literatūrinė srovė, žanras ir t.t.

III. Eilėraščio sandara – prasmė:

- Konkreti eilėraštyje esanti situacija (išorinio pasaulio kontūrai ar jų nebuvimas, laikas, erdvė, spalvos, veikiančios figūros).
- „Aš“ pasirodymo formos (atviras, besislepiantis „aš“, „aš“ ir gamtos bei kultūros paralelės, nuotaika, mintis...).
- Eilėraščio kompozicija (išorinio pasaulio elementų kaita, nuotaikų ir minčių slinktis, „aš“ pavidalų kaita, eilėraščio firmos kaita).
- Kultūros kontekstai eilėraštyje (realybė, pasaka, Biblija, mitologija, istorija).
- Eilėraščio kalba (skambėjimas, melodija, žodžio prasmė).

IV. Eilėraščio skaitymo motyvai:

- Kodėl eilėraštį skaitai?
- Ko jame ieškai?
- Ko eilėraščio klausai?